

Husfruen: Formidling av fortidige roller

SIV KRISTOFFERSEN

Kristoffersen, S. 2004: **The lady of the house. Popular presentations of prehistoric gender roles.** *AmS-Varia* 41, 59-66, Stavanger. ISSN 0332-6306, ISBN 82-7760-106-9, UDK 902-055.2.

The following text presents and discusses a popular presentation of a prehistoric female gender role. The presentation is based on a doctoral theses in which archaeological material from graves is related to the image of the *Lady of the house*. The text highlights upon questions concerning construction of social identity in the past and present. Central is the notion that things are not always what they seem to be. That concerns traditional female gender roles as it does textile equipment such as the weaving sword.

Siv Kristoffersen, Arkeologisk museum i Stavanger, PO Box 478, N-4002 STAVANGER, NORWAY. Telephone: (+47) 51846073. Telefax: (+47) 51846199. E-mail: esk@ark.museum.no

Jeg skal fremføre og diskutere et formidlingsprosjekt; en levendegjøring av husfruerollen i jernalderen. Det vil bli diskutert i forhold til konstruksjon av sosial identitet i fortid og nåtid. Det tar utgangspunkt i doktoravhandlingen min *Sverd og spenne* (Kristoffersen 2000). Materialgrunnlaget i denne er gjenstander med dyreornamentikk fra folkevandringstiden (400- og 500-tallet). Spørsmålene om sosial kontekst ble tatt opp sekundært. Gjennom systematiseringen av det arkeologiske materialet dukket en gruppe forhistoriske kvinner opp. Plutselig var de der, og jeg måtte forholde meg til dem. Og jeg visste at jeg trådte på farlig og uoversiktlig grunn, men føler likevel at jeg kan stå inne for behandlingen av kvinnene i avhandlingen, så vel faglig som politisk. Men jeg er litt mer usikker når det gjelder formidlingen: For hvordan kan fortidige rollefigurer fremstilles? Får jeg frem kompleksiteten og nyansene? Eller fremstår de som stereotyper som bygger opp under dagens kjønnsforskjeller? Og som sågar fungerer som et alibi for tradisjonelle kvinne-roller?

Avslutningsvis vil jeg med utgangspunkt i et av rollesymbolene vise hvordan tilsynelatende enkelt kjønnsrelaterede gjenstander kan romme ganske så komplekse budskap, dersom vi ser nøye etter.

I formidlingsopplegget kler jeg meg ut som og prøver å fremstille husfruerollen (fig. 1). Husfruen har dukket opp i mange ulike sammenhenger og kan være et medium for ulike tekster. Og folk lytter når hun taler.

Min intensjon er at jeg ikke fremstiller et levd liv. Det er heller en myte eller et ideal. Det er den tids oppfatninger av en kvinnerolle. Og det er nettopp fordi de arkeologiske gjenstandene som jeg bygger på, er funnet i graver – de gir et bilde av personen slik hun blir fremstilt av de gjenlevende – for døden og for livet etter døden – men også for samfunnet som skulle leve videre. Fremstillingen kunne virke bevarende på samfunnets normer og på den sosiale orden, enten det var en bevisst strategi eller det lå i tradisjonen. En begravelse er en følelsesladet situasjon hvor de som er tilstede er sårbare og åpne for

inntrykk. Det bildet som blir gitt av kvinnen i graven vil lett gli ubemerket inn, og det vil feste seg i folks bevissthet (Kristoffersen 2004, i trykken).

Og det er et kvinnebilde jeg har skapt, riktignok i dialog med materialet, også skriftlige kilder, og den teori og de metoder jeg har forholdt meg til. Men det er jeg som stiller spørsmålene, det er jeg som prioriterer og foretar valgene. Og jeg liker dette kvinnebildet – i hvert fall i forhold til bildets samtid, slik den blir oppfattet. Det ligger et stort potensiale i rollen innenfor det samfunn som ser ut til å ha eksistert i jernalderen. I fasinasjonen for bildet ligger også faren for identifikasjon og overføring av nåtidige kjønnsrollemønstre. Tvilen har begynt å snike seg inn – særlig når jeg ser hvordan hun vinner frem. Hvordan klarer jeg å formidle innholdet i bildet og mekanismene som ligger bak? Og hvordan fungerer bildet i forhold til nåtiden og dagens samfunn? I jernalderen var ikke tekstilhåndverk noe man syslet med hjemme i sofaen etter arbeidstid, og storgården, som var husfruens sfære var i høyeste grad offentlig. Men er det dette som sitter igjen i folks bevissthet?

Husfrueteksten

Her overtar husfruen, riktignok med en del kommentarer underveis (innskuddene som ikke er kursivert). Generelle referanser til *Husfrueteksten* er KLNLM, Holm-Olsen (1985), Enright (1988), Steinsland (1991, 1992), Kristoffersen (2000). Se diskusjoner og videre referanser i Kristoffersen (1999, 2000, 2004, i trykken).

Dersom dere kom til en storgård i folkevandringstiden, ville dere kunne møte en kvinne som bar en stor, forgyldt spenne og hadde nøkler i beltet. Og hvis dere møtte henne, ville dere visst hvem hun var. Eller dere ville visst hvilken rolle hun var tiltenkt i samfunnet. Dere ville visst at hun var husfrue på en storgård. Kanskje ville dere ha hørt henne, hørt den byden som ble assosiert med henne – nøklene som klinger i beltet.

Fig. 1 (a og b).
Husfruen fremstilt av
forfatteren.
Fotograf Åge Pedersen.

*Fig. 1 (a and b).
The lady of the house
portrayed by the author.
Photo Åge Pedersen.*

Storgården var selve kjernen i samfunnet. Her satt de fremtredende slektene, og gårdens gildehall var tidens kulturelle og sosiale hovedarena. Husfruen styrte sin del av det store husholdet på gården. Vesentlig var tekstilproduksjonen og alle leddene i den. Tekstilhåndverket var høyt utviklet i folkevandringstiden, og det ble produsert tekstiler som knapt kan ettergjøres i dag. Oppplæringen i denne lange og kompliserte prosessen må ha begynt tidlig. Kanskje var det dette mer enn noe annet som sosialiserte unge kvinner inn i rollen som husfrue. Og kanskje var det slik kunnskap som ga henne sikkerhet i den rollen hun skulle fylle.

Tekstilhåndverket kan settes inn i økonomiske, sosiale og politiske sammenhenger, og det kan knyttes til profetier – det å se inn i fremtiden – gjennom metaforbruk som for eksempel «livets tråd» og «skjebneevn».

Husfruen organiserte de store måltidene i gildehallen. Her måtte alt være riktig – og det gjaldt æren – hennes og slektens. Måltidene ved de religiøse festene måtte gjennomføres slik at gudene ble tilfredse – gudene som styrte over jordens fruktbarhet og slektens skjebne. Og innenfor rammen av måltidet ble samfunnets sosiale normer spilt ut og understreket. Slik som husfruens ombæring av drikkebeget til de sentrale personene som var tilstede i hallen. Den med høyest rang, fikk beget først – en sosial handling og et rituale hvor rangordningen ble etablert og understreket igjen og igjen. Eller den kunne bli utfordret, mer eller mindre åpenlyst – en «feil» kunne få store konsekvenser.

Som husfrue er det da i min makt å etablere sosiale relasjoner – rangere og fremheve enkelte personer. Så hvis jeg tar beget og gir ordstyreren som drikker, så er hennes posisjon som ordstyrer klargjort og understreket. Dere er tilstede og samtykker til rangeringen.

Her vever hun også relasjoner – mellom hærfører (som er hennes mann) og følge – helt vesentlige relasjoner i dette samfunnet. Og hun vever andre relasjoner, i ulike sammenhenger og på ulike nivåer. Det har ofte med fordeling av mat å gjøre, men også gjennom ekteskapsallianser. Vi nevnte hennes mann, hærføreren. Hvis folkevandringstidssamfunnet var noe i nærheten av det vi tror, så var han stort sett ute og sloss, og det var også hans brødre, svigerbrødre og nærmeste menn – så hun styrte sannsynligvis langt mer på gården enn det som lå til hennes rolle slik den ble spilt ut i rituelle sammenhenger – som begravelen.

Det er relieffspennene og nøklene (fig. 2) som her vil være innfallsvinkel til dette kvinnebildet. De viser oss noe av innholdet i kvinnebildet, og de har vært rolledefinerende i sin samtid.

Relieffspenner er praktfulle smykker i gullforgylt sølv eller bronse. Når dere ser spennen, ser dere et stort, gullskimrende smykke. Det gjør inntrykk på dere i dag – et inntrykk som vil ha vært enda sterkere i spennens samtid. Dersom dere kom helt nær spennen, ville dere se at det vrirler av dyr på spennens overflate. Flaten er dekket av stiliserte dyrefigurer; den er dekorert med dyreornamentikk. Det er en skandinavisk uttrykksform som begynner her, i disse spennene på 400-tallet og har sin siste utløper i stavkirkeportalene 800 år senere. Den tidlige dyreornamentikken får sitt mest elegante uttrykk kanskje nettopp i Sørvest- og Vestnorge. Relieffspennene har høy kvalitet – som håndverk og kunst.

Nøklene av bronse har flere trekk som viser at det ikke er det praktiske som har vært av størst betydning når de ble fremstilt og siden båret. De er vakkert utformet, og de ble båret i knipper. De ble laget som sett, og de ble trolig gitt kvinnen som et knippe. Det er rimelig at det skjedde ved en spesiell anledning. Eddadiktene forteller oss noe om dette: I Trymskvadet har jotnen Trym stjålet Tørr sin hammer. Han gir den ikke fra seg med mindre han får Frøya til brud. Det vil hun ikke, og Heimdal foreslår at de skal kle Tørr ut som brud. Heimdal sier:

Vi binder på Tør
 Brudelinet
 Gir ham det breie Brisingsmykket
 Lar nøkle-knipppet
 Klinge fra beltet
 Og kvinneklær
 Om kne falle

Og i et annet kvad, Rigstula, heter det:

Heim kjortes nå
 Med nøkler i beltet
 Karls gifte
 I geitskinnskjole
 Snor het hun
 Satt under brudelin
 Gift ble de,
 Byttet ringer
 Redde senger
 Og satte bo

I begge disse diktene er nøklene nevnt som en del av brudeutstyret. Og det er tale om knipper – de klinger i beltet. I svenske kilder er det bevart et bryllupsformular fra tidlig middelalder. Her heter det – at bruden gis mannen: «til heder og til hustru og til å dele hans seng, til lås og til nøkler.»

I bryllupet går kvinnen inn i rollen som husfrue. I et slikt ritual vil det være vesentlig å forme og uttrykke den nye statusen – og overrekkelse av nøklene kan ha vært en del av dette. Kildene forteller at råderetten over nøklene var et kriterium for rettsgyldig ekteskap – og mannen ble botelagt dersom han foregrip seg på hustruens nøkler. Nøklene symboliserte og ga husfruen ansvar – for alt som kunne låses i kister og skrin (som var anseelige rikdommer den gang). Og de har også vært et symbol på og gitt rollen reell makt.

Det bildet jeg har gitt av jernalderens husfrue, kan sees som oppfatninger av en kvinneverole som eksisterte i datidens samfunn. Det er et bilde bygget på gjenstander funnet i graver. Det er et bilde av personen slik hun ble fremstilt av de gjenlevende – for døden og livet etter døden. Det er også et bilde for samfunnet som skulle leve videre: Slik var hun og slik bør man være!

Og i dette bildet fra graven er det også religiøs mening – tett sammenvevet med den sosiale. I norrøn hedensk religion var ikke døden noen slutt, men en overgang til en ny eksistens med nye muligheter. Bryllup og død er to sentrale motiver, og de kan smelte sammen – til dødsbryllupet – et møte i døden med erotiske overtoner. Slik bar husfruen sine nøkler i et nytt og endelig bryllup i døden. Gjennom dette endelige bryllupet ble husfruen integrert i de dødes samfunn, og nøklene får en mening også i forhold til dette. Nøklene symboliserer husfrue, bryllup, ansvar, makt, død, inngang og utgang. Her har de vært vår inngang til et kvinnebilde og til fortiden

Stereotyp?

Dette formidlingsprosjektet kan kategoriseres under «levendegjørende arkeologisk rekonstruksjon». I en artikkel diskuterer Bodil Petersson slik levendegjøring (Petersson 1997:9-10). Hun påpeker at det ofte gis et stereotyp bilde av såvel mannlige som kvinnelige fortidige roller. Fremstillingene er ofte enkeltsporede og unyanserte. Mannlige og kvinnelige gjøremål er alltid skilt. Ofte er det en idyll fra det gamle bondesamfunnet som er projisert på

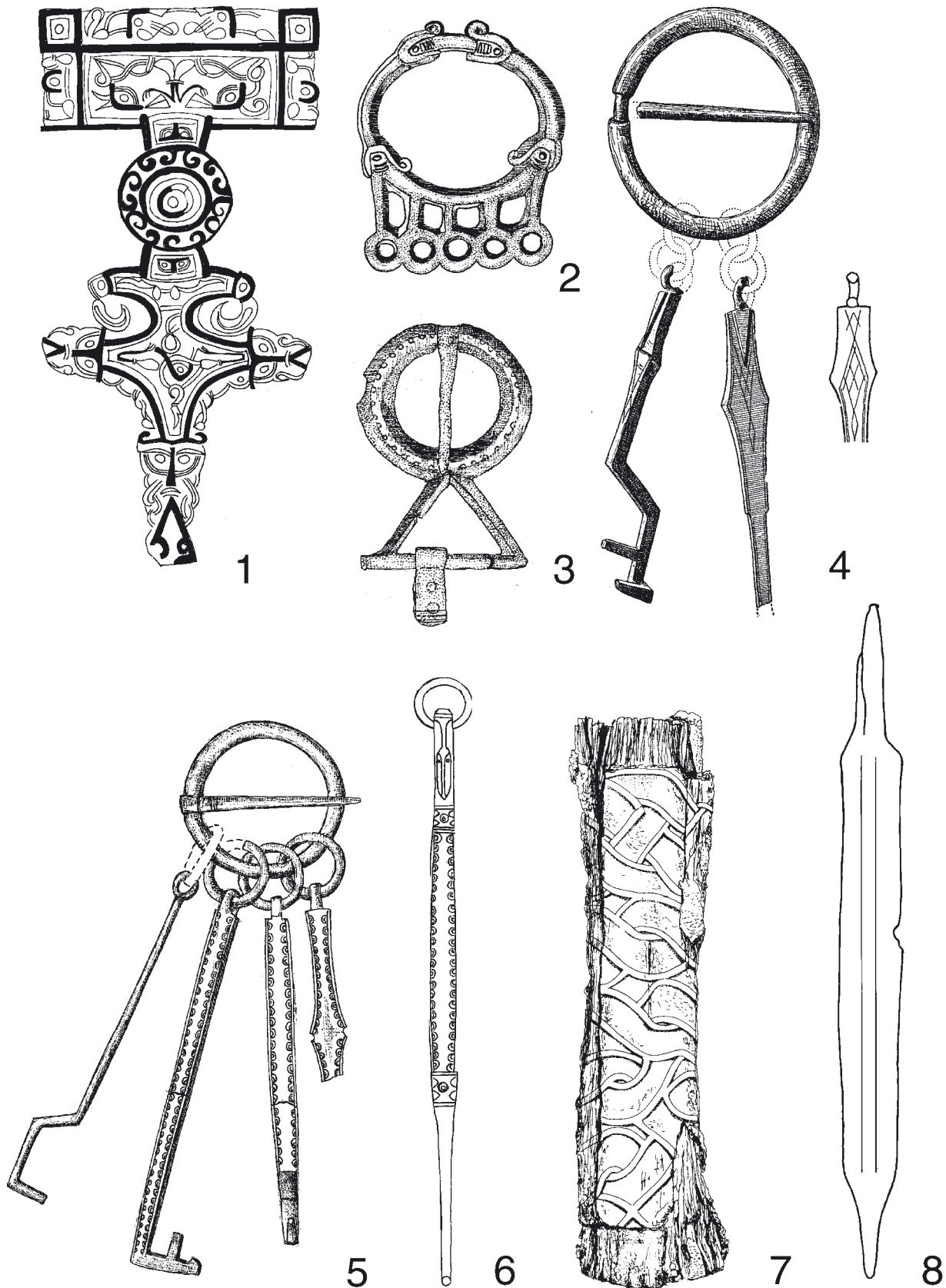

Fig. 2. Relieffspenne (1), nøkler av bronse (4, 5, 6), nøkkelringer (2, 3), vevsverd av jern (8) og et håndtak av tre til vevsverd (7). Tegninger av Ellinor Hoff, Bergen museum (2, 3, 5, 6, 7), og forfatteren (1, 8). 4 er fra Shetelig 1912:fig. 357. Størrelse: 2/3 (1-6), 1/2 (7) og 1/4 (8).

Fig. 2. Relief brooch (1), bronze keys (4, 5, 6), keyrings (2, 3), iron weaving sword (8) and a wooden weaving sword handle (7). Drawings by Ellinor Hoff, Bergen museum (2, 3, 5, 6, 7), and the author (1, 8). 4 is from Shetelig 1912:fig. 357. Size: 2/3 (1-6), 1/2 (7) and 1/4 (8).

fortiden, og rollene presenteres som kjønnsmessige arketyper (Petersson 1997:12). Hun relaterer dette til et enkelt og ukomplisert rammeverk som bygger på en umiddelbar identifikasjon med fortiden. Dersom vi i stedet behandler fortiden som den fremmede kultur den er, har vi et potensiale til å overraske og bruke originale løsninger som legger mer vekt på dynamikk og grenseoverskridelser. Hun foreslår at man frigjør seg fra stereotypene og former en egen tradisjon som bygger på en innsikt om at «*människor då som nu var just människor, inte man eller kvinna som stereotyper*» (Petersson 1997:12).

Husfruen kan sees som en slik arketype som vi kjenner fra det gamle bondesamfunnet, og elementer av dette er i formidlingsprosjektet projisert til jernalderen. Og det kan, som vi så over, ha uheldige konsekvenser. På den annen side handler det kanskje om lange linjer som det er vanskelig å se bort fra. Jeg har også forsøkt å få frem det som er annerledes i det fortidige samfunnet og vise hvordan dette samfunnet ga andre muligheter til rollen. Det som mange i dag ser som en tradisjonell, lite utfordrende rolle, var kanskje ikke det. Det har vært en mål å nyansere rollen, få frem kompleksiteten og slik motvirke det stereotype bildet. Og fremfor alt jeg har forsøkt å vise at det dreier seg om et kvinnebilde og et ideal – slik noen mente man burde være og ikke slik man var. Derved blir det like sentralt i formidlingsprosjektet at konstruksjon av roller og sosial identitet foregikk dengang som nå. Det blir viktig å vise hvordan man blir sosialisert inn i roller, og det blir viktig å vise at, da som nå, var det mulig å overskride roller, og det var mulig å bidra til rolledefinisjon.

Dette handler kanskje om at ting ikke alltid er hva de synes å være. Det skal jeg fokusere på i det følgende gjennom et av husfruerollens materielle symboler – vevsverdet. Jeg skal rokke ved oppfatningen om et tradisjonelt tekstilredskap, og jeg skal vise at et vevsverd ikke nødvendigvis er et vevsverd – eller kanskje er det nettopp det?

Vevsverd og rolleoverskridelse

Ting er ikke alltid hva de synes å være! Relasjonen mellom gjenstand og kjønn kan være ganske kompleks – om vi ser nøye etter.

Forsøkene på å bryte med de binære opposisjonene har vært et vesentlig aspekt i kjønnsforskningen (se eksempelvis oversikt over diskusjonen hos Moore 1994:8-27). Jeg vil her ta utgangspunkt i en artikkel av Lena Norrman om utradisjonelle kvinneroller i de norrøne tekstene – kvinner fremstilt som krigere (Norrman 2000). Hun bruker begrepet «*transgender*» til å beskrive rolleoverskridelsen (Norrman 2000:376, med referanser til Feinberg, L.1996: *Transgender warriors: making history from Joan of Arc to RuPaul*. Boston, Beacon Press). I begrepet ligger det et uttrykk for å krysse genderets grenser, men ikke kjønnets. *Transgender* plasserer mennesket eller den sosiale atferden et sted mellom motpolene (Norrman 2000:376). Hervör i sagaen om *Kong Heidrek den vise* lever i rommet mellom polene *She was strong as a man; and as soon as she could do anything for herself she trained herself more with a bow and shield and sword than with needlework and embroidery* (referert hos Norrman 2000:375). Hervör opptrer som en mann, og når hun blir lei av å være på tokt, vender hun hjem til håndarbeidet (Norrman 2000:379).

Vevsverd av jern er et tekstilredskap som ofte blir funnet i graver med store, flotte relieffspanner og nøkler (fig. 1). Vevsverdet ble brukt til å slå opp renningen på en oppstadvev (for eksempel Hoffmann 1974). De var oftest i tre eller bein, men i disse praktgravene som regel i jern. Selv om man kan tillegge tekstilhåndverket i folkevandringstiden stor betydning (Kristoffersen, 2000:133-139), representerer vevsverdene likevel en tradisjonell kvinnerolle. Eller er det bare tilsynelatende? Flere vevsverd har nemlig en tilblivelseshistorie som gjør dem langt mer komplekse. Et av vevsverdene i mitt

undersøkelsesmateriale viste seg ved røntgenfotografering å være mønstersmidd (B9889, Nornes, Sogn og Fjordane) (B = Museumsnummer for Bergen museum) (Kristoffersen 2000:358-359). Mønsteret så dessuten ut til å være deformert. Mønstersmidde vevsverd kjennes også fra Kontinentet og angelsaksisk England (for eksempel Chadwick 1959:30ff, Kock 1977:93f, Evison 1987:11 og Knaut 1993:104).

En forklaring, og vel den mest sannsynlige, til den deformerte mønstersmiingen er at vevsverdet er et omsmidd sverd. Det er også andre forhold som viser sammenhengen med sverd. Vevsverdet fra Holum, Sogn og Fjordane (B8045), er spesielt kraftig og bredt. Det er også lenger enn vanlig og har en 1 cm bred fure løpende langs midten. Det har sannsynligvis opprinnelig vært et sverd. Slike omsmidde sverd kjennes også fra andre steder i Norge (eks. Ekroll 1997:29). Dersom vevsverdene kan være omsmidde sverd, får tekstilredskapet en helt ny dimensjon. Det blir grenseoverskridende på samme måte som de kvinnelige krigerne. Grenseoverskridelsen er uttrykt eller foregår i sverdene. Kriger-symbolet fremfor noe i folkevandringstiden, det mannlige maktsymbolet *per se*, er blitt omdannet til et tekstilredskap. Det som så ut som et «rent» kjønnsymbol, er ikke det lenger.

Hvem er det så som står for denne omdannelsen? Det er smeden. Det er smeden som innehar kunnskap om ild, metaller og transformasjon (Haaland et al. 2002:52-53). Smeden har transformert sverdet til et vevsverd.

Hva kan det ligge av betydning i denne transformasjonen? Kanskje var det kun et praktisk forhold – et utbrukt sverd kunne tjene som tekstilredskap. Det er imidlertid lite rimelig dersom sverdet var tillagt den symbolverdi vi mener at det hadde. Dersom det ligger mening i transformasjonen, er det et sentralt spørsmål med hensyn til kjønnsymbolikken om hele sverdets innhold transformeres og redskapet får en helt ny betydning. Eller er det slik at deler av sverdets betydning følger med inn i tekstilredskapet og gjenstanden fremstår som noe nytt – verken sverd eller tekstilredskap? Kanskje den mest fruktbare måten å se dette på, er at flere assosiasjoner kan ligge som et potensiale, som latente betydninger, i redskapet, og at de kan hentes ut i ulike situasjoner.

Det vesentlige er kanskje nettopp dette; kompleksiteten og den tvetydighet som ligger latent i et redskap som ved første øyekast kategoriseres gjennom et enkelt symbolinnhold. Om de ble benyttet eller ikke, foreligger et potensielt kompleks av betydninger. Disse ligger mellom det som lett oppfattes som motpoler, og de åpner for oppfatningen om overskridelse av roller og – *transgender*.

Takk

Takk til Grete Lillehammer og Ragnhild Sjurseike for fruktbare diskusjoner. *Husfrueteksten* inngår i et formidlingsprosjekt som er utviklet på grunnlag av undertegnede doktorgrads-prosjekt som ble finansiert av Norges forskningsråd. På Arkeologisk museum i Stavanger har jeg blitt gitt muligheten til å fremføre og utvikle dette.

Referanser

- Chadwick, E.S. 1959: The Anglo-Saxon cemetery at Fingelsham, Kent: a reconsideration. *Medieval archaeology* 2, 1958, 1-71.
- Ekroll, Ø. 1997: Vikinggrav under Nidarosdomen? *Spor – fortidsnytt fra midt-norge* 1/1997, 27-29.
- Enright, M.1988: Lady with a Meadcup. Ritual, group cohesion and hierarchy in the Germanic warband. *Frühmittelalterliche Studien* 22, 170-203.
- Evison, V.I. 1987: Dover: the Buckland Anglo-Saxon cemetery. *Historic buildings and monuments commission for England archaeological report* 3, London, 1-412.

- Hoffmann, M. 1974: *The warp-weighted loom. Studies in the history and technology of an ancient implement.* Oslo, Universitetsforlaget.
- Holm-Olsen, L. 1985: *Eddadikt.* Oslo, J.W.Cappelens forlag.
- Haaland G., Haaland, R. & Rijal, S. 2002: The social life of Iron. A cross-cultural study of technological, symbolic and social aspects of iron making. *Anthropos* 97, 35-54.
- KLNM = *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingetid til reformasjonstid*, I-XXII. G. Rona (fellesred.). København 1956-1978.
- Knaut, M. 1993: *Die alamannischen Gräberfelder von Neresheim und Kösing, Ostalbkreis.* Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 48 Stuttgart, Kommissionsverlag Theiss, 1-431.
- Koch, U. 1977: Das Reihengräberfeld bei Schretzheim. *Germanische Denkmäler der Völkervanderungszeit Serie A*, 13, 1-2. Berlin, Mann.
- Kristoffersen, S. 1999: Swords and brooches. Constructing social identity. I Rundkvist, M. (red.): Grave matters. Eight studies of first millennium AD burials in Crimea, England and southern Scandinavia. *BAR international series* 781, 94-114.
- Kristoffersen, S. 2000: *Sverd og spenne. Dyreornamentikk og sosial kontekst.* Studia Humanitatis Bergensia 13. Kristiansand, Høyskoleforlaget, 1-387.
- Kristoffersen, S. 2004: Bridal jewels – in life and death. I Anfinset, N., Sætersdal, T. & Østigård, T. (red.): Prehistory in a global perspective. *BAR international series.*
- Kristoffersen, S. i trykken: Symbolism in rites of transition in Iron Age Norway. I Bovrie, S. de & Wedde, M. (red.): Celebrations, sanctuaries and the vestiges of cult practice. *Papers from the Norwegian institute at Athens* 6. Jonshered, Paul Åkerstrøms förlag.
- Moore, H. 1994: *A Passion for difference. Essays in anthropology and gender.* Cambridge, Polity press.
- Norrman, L. 2000. Woman or warrior? The construction of gender in old Norse myth. I Barnes, G. & Clunies Ross, M. (red.): *Old Norse myths, literature and society.* Proceedings of the 11th international Saga conference, 2-7 July 2000, University of Sidney, 375-385.
- Petersson, B. 1997: Barna Hedenhös besöker vikingaby. Om könsroller och arkeologisk rekonstruktion. I Johnsen, B. & Welinder, S. (red.): *Gender och arkeologi.* Östersund, Midthögskolan, 7-13.
- Shetelig, H. 1912: *Vestlandske graver fra jernalderen.* Bergens museums skrifter, ny rekke II, 1. 1-242.
- Steinsland, G. 1991. Dødsbryllupet. I Alhaug, G., Kruken, K. & Salvesen, H. (red.): *Heidersskrift til Nils Halland på 65-årsdagen 13. desember 1991.* Oslo, Novus, 421-435.
- Steinsland, G. 1992: Døden som erotisk lystreise. I Hødnebo, F. (red.): *Eyvindarbók, festskrift til Eyvind Fjeld Halvorsen.* Institutt for nordisk og litteraturvitenskap, Universitetet i Oslo, 319-331.